

Білорицький Г. О.,

кандидат юридичних наук,
завідувач відділом

Інституту законодавчих передбачень і правової експертизи
ORCID: 0000-0003-0261-7568

СИСТЕМА СУБ'ЄКТИВНИХ ВИБОРЧИХ ПРАВ ЯК СФЕРА ПОЛІТИЧНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

THE SYSTEM OF SUBJECTIVE ELECTORAL RIGHTS AS A SPHERE OF POLITICAL SOCIALIZATION OF INDIVIDUALS

Стаття присвячена дослідженню проблем соціалізації особистості у контексті визначення системи суб'єктивних виборчих прав. Автор звертає увагу на різні сфери соціалізації особистості (психологічну, економічну, політичну, культурну, екологічну, що обумовлює відповідний інтерес різних галузей науки до цієї проблематики, але віддає пріоритет політичній соціалізації особи, яка визначає соціальність людини як біосоціальної істоти, що зумовлює вибір принципу верховенства права як однієї із головних складових дослідження. На підставі аналізу юридичної літератури автор приходиться до висновку, що проблематика виборів взагалі та виборчого права, зокрема, присутня у наукових дослідженнях представників майже усіх галузей права, у результаті чого сформувалися чотири теорії виборчого права: 1) природно-правова теорія загального виборчого права, 2) класова теорія цензового виборчого права, 3) індивідуалістична теорія загального виборчого права англійського утилітаризму і 4) соціальна теорія загального виборчого права.

Виборче право у статті досліджується як єдність активного і пасивного виборчого права, а активне виборче право, на думку автора необхідно розглядати в об'єктивному і суб'єктивному значенні. В об'єктивному значенні активним виборчим правом є врегульовані нормами права суспільні відносини, пов'язані з участю громадян у формуванні виборчих органів державної влади, органів місцевого самоврядування, обрання посадових осіб цих органів. У статті надано авторське визначення активного виборчого права: це сукупність правомочностей у виборчому процесі на всіх його стадіях щодо вчинення не заборонених законом дій, спрямованих на обрання на виборчу посаду бажаної особи, і забезпечують можливість брати участь у виборах, у різних організаційних заходах, виборчих комісіях, у доборі кандидатів на виборні посади, проводити агітацію за них, здійснювати контроль за додержанням виборчого законодавства, голосувати за визначеного ним кандидата. Що стосується пасивного виборчого права, то тут у статті пропонується взяти за основу інтегративний підхід, який поступово стає домінуючим у європейській правовій теорії та практиці. Такий висновок підтверджується, наприклад, практикою роботи Європейського суду з прав людини та змістом європейських правових актів щодо захисту прав і свобод людини та практика. У згаданих документах акцентована увага на право на вільні вибори, яке є дуже важливим, але не абсолютним, що дозволяє державі вводити певні виборчі цензи, що не повинні зашкоджувати суті права на вільні вибори та робити його неефективним.

Ключові слова: виборче право, пасивне виборче право, активне виборче право, участь народу в управлінні державними справами.

The article is devoted to the study of the problems of personality socialization in the context of defining the system of subjective electoral rights. The author draws attention to various areas of socialization of the individual (psychological, economic, political, cultural, ecological, which determines the corresponding interest of various branches of science in this issue, but gives priority to the political socialization of the person, which determines the sociality of a person as a biosocial being, which determines the choice of the principle of supremacy law as one of the main components of research. Based on the analysis of legal literature, the author comes to the conclusion that the issue of elections in general and electoral law, in particular, is present in the scientific research of representatives of almost all branches of law, as a result of which four theories of electoral law were formed: 1) naturally – legal theory of universal suffrage, 2) class theory of qualified suffrage, 3) individualistic theory of universal suffrage of English utilitarianism and 4) social theory of universal suffrage.

The article examines the right to vote as a unity of active and passive right to vote, and active right to vote, in the opinion of the author, should be considered in an objective and subjective sense. In an objective sense, the active right to vote is social relations regulated by legal norms, related to the participation of citizens in the formation of elected bodies of state power, local self-government bodies, and the election

of officials of these bodies. The article provides the author's definition of the active right to vote: it is a set of powers in the election process at all its stages to perform actions not prohibited by law, aimed at electing the desired person to an elected position, and provide the opportunity to participate in elections, in various organizational events, election commissions, in the selection of candidates for elected positions, conduct campaigning for them, monitor compliance with election legislation, vote for the candidate designated by him. As for passive suffrage, the article proposes to take as a basis an integrative approach, which is gradually becoming dominant in European legal theory and practice. This conclusion is confirmed, for example, by the practice of the European Court of Human Rights and the content of European legal acts on the protection of human rights and freedoms and practice. In the mentioned documents, attention is focused on the right to free elections, which is very important, but not absolute, which allows the state to introduce certain election censorship, which should not harm the essence of the right to free elections and make it ineffective.

Key words: *right to vote, passive right to vote, active right to vote, people's participation in the management of state affairs.*

Фундаментальний правовий принцип і доктрина – верховенство права сьогодні є аксіологічним орієнтиром розвитку громадянського суспільства та людиноцентристської моделі держави, який забезпечує гуманістичний зміст панування права [2, с. 67]. Більше того, на наше переконання, завдяки саме праву і його принципам відбувається соціалізація особистості – процес трансформації людини від істоти біологічної до соціальної, в чому й полягає суть становлення її як особистості. На сьогодні виокремлено найбільш значущі сфери соціалізації: психологічна, економічна, політична, культурна, екологічна тощо. У зв'язку з цим питання соціалізації особистості відносно сфер життєдіяльності розглядається багатьма суспільними науками: соціологією, соціальною психологією, політологією та правом. Саме виходячи з галузевої спрямованості нашого дослідження, нас цікавитиме насамперед правовий аспект зазначеної проблематики.

З правової точки зору на перший план виступає саме політична соціалізація, що зумовлено порядком включення (що пов'язано з категорією «покоління прав людини») на другий план після особистих (громадянських) прав людини наступної її групи – політичних. Саме цей феномен відбивається у назві такого міжнародного акту з прав людини, як Міжнародний пакт про громадянські та політичні права. Подібним чином даний порядок закріплення прав людини за змістом (особисті, політичні та ін.) втілено у більшості конституцій країн світу, в т.ч. України [3].

Політична соціалізація в сучасних умовах виступає доволі поширеним суспільним феноменом, що характеризується високою зацікавленістю з боку фахівців у сфері політичної психології, політології, соціології, тощо. Дослідження підходів різних авторів щодо вивчення цього питання надає можливість ідентифікувати політичну соціалізацію здебільшого з точки зору політико-правових процесів [4, с. 128]. Одним із цих процесів є втілення такої засадничої характеристики

демократичної держави, як здійснення влади народом безпосередньо – шляхом виборів та референдумів. Хоча, безперечно пріоритет серед цих двох форм безпосередньої демократії і в формально-логічному, теоретичному, і в аксіологічному, і в нормативному аспектах відведено саме інституту виборів та виборчого права відносно референдуму, який у деяких демократичних державах (напр., США) навіть не визнається, принаймні на загальнонаціональному рівні.

Зважаючи на те що в сучасній теорії права виборче право, як і право взагалі, прийнято поділяти на суб'єктивне та об'єктивне, а саме перше передує другому, тобто право-вимога суб'єкта – політично організованого індивіда зумовлює його об'єктивацію у нормативно-правових актах, то нашим завданням постає аналіз та визначення системи серед решти політичних прав саме суб'єктивного виборчого права як сфери політичної соціалізації особистості.

Питання виборів та виборчого права є предметом досліджень вітчизняних і зарубіжних правників переважно в галузі конституційного права. На дисертаційно-монографічному рівні виконано роботи з різноманітної тематики стосовно інституту виборів та виборчого права, а саме: загальні питання організації та проведення виборів Ю. Бисага, Ю. Ключковський та Б. Мохончук (виборча система); О. Ковальчук, (виборчий процес); В. Костицький (соціолого-правові проблеми та питання виборчого права у контексті проблем поділу влади [1]); О. Лещенко (виборчі спори); Н. Рибак (засади виборчої системи); М. Ставнійчук (вибори народних депутатів); Ю. Швець (Центральна виборча комісія); І. Тимошенко (юридична відповідальність за порушення виборчого законодавства); М. Баймуратов, Б. Кофман (міжнародні виборчі стандарти); В. Співак (правова культура учасників виборчого процесу).

Окремі дисертаційні дослідження, що безпосередньо стосуються тематики виборчого права взагалі, здійснили Р. Натуркач, А. Стрижак та О. Стаднік, а принципів виборчого права,

зокрема, – В. Пилипишин. Частково це питання висвітлюють інші роботи. Так, у працях таких авторів, як, наприклад, О. Чуб розглянуто питання реалізації виборчих прав громадян через їхню участь в управлінні державними справами, Л. Гудзь – забезпечення міліцією виборчих прав громадян України. За юридичною спеціалізацією «судоустрій; прокуратура та адвокатура» В. Колесниченком досліджено питання судового захисту виборчих прав.

Значна кількість робіт з питань виборчого права підготовлено представниками галузевих юридичних наук: адміністративного права та процесу (організаційно-правові засади забезпечення правоохоронними органами та процедурні аспекти захисту суб'єктами адміністративного судочинства) – С. Бурда, М. Качинська, І. Луговий, Р. Опацький, Є. Сердюк, В. Стукаленко, кримінального права – П. Андрушко, Т. Батраченко, І. Берднік, С. Горяний, С. Красноголовець, Л. Медіна, С. Мозоль; криміналістики – О. Кубарєва, А. Шевченко. З викладено можна зробити висновок, що тематика виборів взагалі та виборчого права, зокрема, присутня майже в усіх галузях права.

Стосовно теоретичних аспектів даного інституту, варто констатувати, що в деяких роботах увага проблематиці виборчого права приділялася лише фрагментарно, а саме: К. Осадчук («Виборча влада як самостійна гілка державної влади», 2016), В. Людвік («Принцип народного суверенітету в історії політико-правової думки, теорії права та політичній практиці», 2009), Г. Пономарьова (Становлення парламентської виборчої системи в Україні (1991–2006 рр.), 2010). Зазначене зумовлює необхідність більш детального вивчення саме теоретико-правових засад реалізації суб'єктивного виборчого права.

Втім, неабиякою є теоретико-правова спадщина, присвячена дослідженням виборчого права. Протягом багатьох сотень років представники різних наукових шкіл і напрямків прагнули створити ідеальну модель виборчої системи, яка забезпечувала б повну легітимність обраної влади. Велика кількість подібних моделей і різноманітність теорій виборчого права свідчать про відсутність єдиної точки зору на цю проблему.

Наприклад, вчений-правознавець кінця ХІХ – початку ХХ ст. В. Гессен розглядає чотири теорії виборчого права: 1) природно-правову теорію загального виборчого права, 2) класову теорію цензового виборчого права, 3) індивідуалістичну теорію загального виборчого права англійського утилітаризму і 4) соціальну теорію загального виборчого права [5, с. 384].

Розуміння активного виборчого права як права голосу, що використовується на виборах та референдумах, можна також пояснити формальним розумінням положень Конституції

України щодо визначення суб'єктів саме права голосу (ст. 70) та суб'єктів пасивного виборчого права, однією з вимог до яких є необхідність мати право голосу (ч. 2 ст. 76 та ч. 2 ст. 103). Однак аналіз наведених положень не дає підстав для ототожнення понять «активне виборче право» і «право голосу», тобто розглядати перше з них через друге. Названі положення встановлюють саме коло суб'єктів відповідного виборчого права, а не зміст активного чи пасивного виборчого права. Крім того, у ст. 70 Конституції України йдеться не лише про право голосу на виборах, а й на референдумі, тобто вибори і референдуми розглядаються відокремлено. Вибори і референдум є самостійними формами здійснення безпосереднього народовладдя та участі в управлінні державними справами.

Активне виборче право необхідно розглядати в об'єктивному і суб'єктивному значенні. Його реалізація відбувається на виборах до органів державної влади та органів місцевого самоврядування в процесі яких складаються певні суспільні відносини. Порядок проведення виборів встановлюється конституцією та законами.

Отже, в об'єктивному значенні активне виборче право – це врегульовані нормами права суспільні відносини, пов'язані з участю громадян у формуванні виборчих органів державної влади, органів місцевого самоврядування, обрання посадових осіб цих органів.

Активне виборче право як суб'єктивне право – це сукупність правомочностей у виборчому процесі на всіх його стадіях щодо вчинення не заборонених законом дій, спрямованих на обрання на виборну посаду бажаної особи, і забезпечують можливість брати участь у виборах, у різних організаційних заходах, виборчих комісіях, у доборі кандидатів на виборні посади, проводити агітацію за них, здійснювати контроль за додержанням виборчого законодавства, голосувати за визначеного ним кандидата.

У теорії права правомочності характеризують через певні елементи: право-користування, право-поведінка, право-домагання та право-вимога. Право-користування активним виборчим правом полягає у можливості скористатися ним або відмовитися від нього, а також іншими правами без будь-яких негативних наслідків для себе. Право-поведінка в активному виборчому праві полягає у можливості вчиняти не заборонені законом дії на власний розсуд, таких як бути чи не бути членом виборчої комісії, представником, довіреною особою, спостерігачем, проводити чи не проводити агітацію тощо. Право-вимога – це можливість вимагати включення до списку виборців, надання приміщень, місць публічного користування для проведення агітації, доступу до засобів масової інформації, видачі бюлетеня, забезпечення таємниці голосування, не пере-

шкоджати здійснювати надані законом права. Право-домагання – це можливість звернення за захистом порушеного активного виборчого права, усунення порушень закону в процесі виборів.

Суб'єктами активного виборчого права відповідно до ст. 70 Конституції України є громадяни України, які на день проведення виборів досягли вісімнадцяти років і не визнані за рішенням суду недієздатними. Названа стаття вживає термін «право голосу», який необхідно розуміти як наявність у громадянина України виборчого права і можливість його використання. У ній встановлюються умови набуття повної дієздатності стосовно виборчого права, зокрема й активного виборчого права і права участі у референдумі. Встановлення умов дієздатності щодо активного виборчого права Конституцією України, норми якої мають найвищу юридичну силу, вказує на значимість виборчого права і є важливою гарантією його стабільності та охорони [6].

У визначенні активного виборчого права домінує його розуміння як права обирати. Однак таке визначення не розкриває його сутності, а швидше за все вказує на можливість обирати.

Термін «обирати» у поєднанні зі словом «вільно» вживається у ст. 21 Конституції України. За її положенням, що не розкриває зміст відповідного терміну, право обирати можна розглядати як форму участі громадянина в управлінні державними справами. На користь цієї тези можна навести положення ст. 21 Загальної декларації прав людини в якій зазначено, що кожна людина має право брати участь в управлінні своєю країною безпосередньо або через представництво вільно обраних представників, тобто через осіб, які обрані на виборах. Такого значення йому надав відомий український вчений-конституціоналіст Ю. Тодика, який вважав, що вибори є однією з ефективних форм участі громадян в управлінні державними справами. Активне виборче право реалізується на виборах, а отже, воно також може розглядатися як форма участі громадянина в управлінні державними справами [6].

У сучасних умовах демократичної легітимациї все більшої актуалізації набуває питання нового концептуального розуміння природи загального виборчого права, яке б поєднувало в собі як елементи природно-правової теорії, так і цензової демократії, враховувало інтереси як кожної окремої людини з її фундаментальними правами, так й інтереси суспільства та держави, які

нерозривно пов'язані між собою і взаємодоповнюють одне одного.

Взагалі, здійснюючи класифікацію підходів до розуміння права, деякі науковці серед існуючого плюралізму концепцій виокремлюють такі з них, які найчастіше використовуються у національних державах і відображають засади ідеалістичної епістемології права. Передусім ідеться про природно-правову концепцію, хоча цим поняттям охоплюється низка теорій, які доволі по-різному інтерпретують таке соціальне явище, як право. Так, одні з них пов'язують право не стільки із соціумом, скільки із трансцендентним буттям, результатом волевиявлення якої і була поява права; інші, апелюючи до здорового глузду і природи самої людини, виокремлюють існування певних універсалій, які виконують роль регулятора суспільних відносин, відповідаючи вимогам справедливості.

Якщо це меншою мірою стосується активного виборчого права, яке є невід'ємним, невідчужуваним правом людини, то пасивного виборчого права, яке значною мірою залежить від суспільно-політичної доцільності, воно стосується безпосередньо.

Саме такий інтегративний підхід поступово стає домінуючим у європейській правовій теорії та практиці, свідченням чого є європейські правові акти щодо захисту прав і свобод людини та практика Європейського суду з прав людини.

У рішеннях ЄСПЛ зазначається, що право на вільні вибори є дуже важливим, але не абсолютним. Такий підхід залишає місце деяким обмеженням з боку держави, проте ці обмеження мають встановлюватися задля досягнення законної мети з використанням пропорційних засобів і не повинні зашкоджувати суті права на вільні вибори та робити його неефективним.

Незважаючи на демократичне визначення більшістю країн виборчим законодавством виборчої правосуб'єктності громадян, варто відзначити, що воно передбачає й деякі види обмежень, які виявляються у формі певних цензів (умов, кваліфікацій).

Виборчі цензи – це передбачені конституцією чи виборчим законодавством вимоги (умови) щодо осіб для отримання чи здійснення ними виборчого права, які зумовлені потребами суспільства чи є об'єктивними за природою (вік, дієздатність), що чітко визначають електорат країни й окреслюють коло претендентів на мандат представницького органу, гарантуючи цим заборону привілеїв чи дискримінаційних перепон для окремих індивідів або груп індивідів.

Список використаних джерел:

1. Костицький Василь. Поділ влади у контексті теолого-соціологічного праворозуміння (нариси правової теорії): монографія / В. Костицький. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2023. 192 с.

2. Савіщенко В. М. Методологічний аспект становлення та розвитку професійної деонтології як науки. Верховенство права: доктрина і практика в умовах сучасних світових викликів : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 25 лют. 2021 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2021. С. 67–71.
3. Конституція України від 28.06.1996
4. Уханова Н.С. політична соціалізація молоді як передумова формування інформаційної культури. Інформація і Право. № 3(34)/2020. С. 127–135.
5. Окагова А.С. Анализ теорий избирательного права в учении В.М. Гессена. Вестник ТГУ, выпуск 3 (59), 2008. Гуманитарные науки. Право. С. 384–388.
6. Савенко М. Активне виборче право: теоретичний аспект. Право України. 2013. № 5. С. 122–133 (С. 124–125).
7. Костицький В. В. Муніципальна реформа як фактор визнання місцевого самоврядування окремою гілкою влади /Костицький В.В. // Децентралізація публічної влади в Україні: здобутки, проблеми та перспективи : матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (12 травня 2023 р., м. Львів) / [за наук. ред. проф. О. В. Батанова, доц. Р. Б. Бедрія]. Київ ; Львів ; Щецин : ЛНУ імені Івана Франка, 2023. 208 с. С. 65–68.